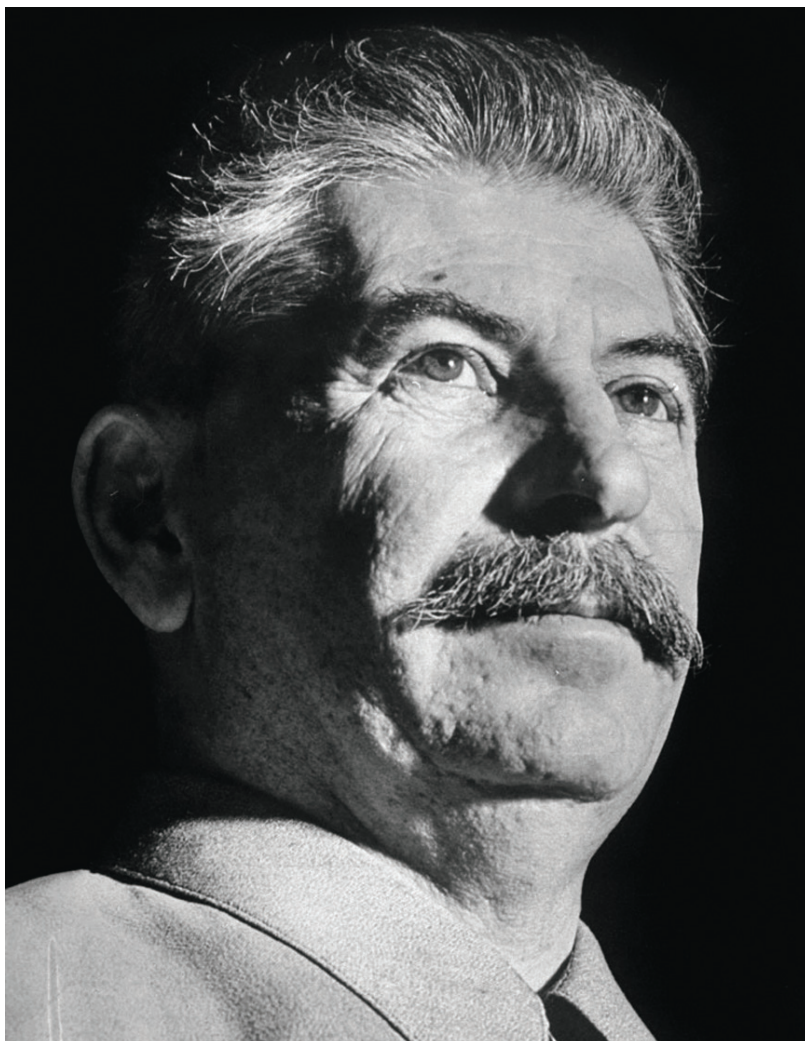

Rok 1953 a východní Evropa

VÁCLAV VEBER

Občany východní Evropy a tím méně publicisty, komentátory, sovětology, analytiky či futurology všeho druhu 1. ledna 1953 ani ve snu nenapadlo, že se v tomto roce pohnou dějiny. Bylo krátce po druhé světové válce, která svým úspěšným koncem otevírala nové naděje a očekávání, ale nic z toho nevyšlo tak, jak většina předpokládala. Studená válka se rozbíhala podle všech pravidel neřízeného procesu, naděje i očekávání se rozplývaly jako jarní sníh. Lidé se báli o svou budoucnost, jejich informovanost klesala k bodu mrazu, ani si nevšimli, jak moc jsou vystaveni manipulaci a propagandě polopravd i plnohodnotných lží. Aktéři světové politiky se střídali, jen Stalin čněl ve světové politice jako nezaměnitelný kolos.

Stalin – vůdce národů komunistického světa

Foto: LIFE

STALINOVA POLITIKA A SMRT

Rozebírat podrobně Stalinovu poválečnou politiku nebudeme, řekneme jen pro pořádek, že s mírem spokojen nebyl. Očekával větší rozsah poválečného komunismu, východní a část střední Evropy mu byly málo. Jen Čína ho poněkud uspokojila, a to nikoli vítězstvím čínských komunistů, kterým

nedůvěřoval, a oprávněně nevěřil, že se tak snadno podřídí jeho vedení, ale proto, že Západ bez velkého odporu nechal Čínu padnout do komunistického objetí a jen formálně protestoval, aniž by jakkoli zasáhl. Všude hledal známky slabosti Západu, především USA, a nakonec došel k závěru, že nejlepší řešením pro světový komunismus

pod jeho taktovkou bude příprava na třetí světovou válku a její případná realizace. Dlouho byl v zajetí této iluze, nejméně do jara 1952, a v tomto smyslu burcoval své vládní kolaboranty ve všech evropských satelitních zemích. Jen pro příklad: koncem války měl ve zbrani cca 10 milionů vojáků, pak demobilizoval, k 1. 1. 1948 jich bylo 2,8 mil.,

Berlínské děti čekají na sladkosti, které jim shazovali američtí vojáci z letadel přistávajících na letišti Tempelhof během berlínské blokády
Foto: ČTK

poté k 1. 1. 1953 disponoval celkem 5,4 mil. připravených mužů.¹ Takovou sílu tehdy neměl nikdo k dispozici. Stále provokoval, zkoušel odpovědnost i odvalu demokratických politiků celého světa, vyvolal krizi, vyčkával a nakonec potichu ustoupil, což všechny mátl. Prvním takovým střetem byla první berlínská krize. Hlavním Stalinovým cílem byla destabilizace německých poměrů a průnik komunistů i do ostatních okupačních pásem v Německu. Dobýt Německo pro komunismus byl jeho celoživotní sen, dá se říci, že ho zdědil po Leninovi, jenž byl přesvědčen, že bez vítězství komunismu v Německu nemá sovětský komunismus v Rusku šanci na přežití (Stalin usoudil, že je to podmínka světového vítězství komunismu). Leninův plán tažení do Evropy byl připraven v létě 1920, zastavil ho Pilsudski s polskou armádou v památné, dodnes nedocenené bitvě u Varšavy. Nyní Stalin cítil novou příležitost – byly již tři roky po válce a jemu se zdálo, že velkolepá šance mu uniká

mezi prsty, proto zahájil konfrontaci. Jistě ho překvapila americká reakce, především veřejně sdělené Trumanovo odhodlání podstoupit i válku kvůli Berlínu, ale neustoupit.

BLOKÁDA BERLÍNA

Koncem března 1948 nařídil Stalin maršálu Sokolovskému, aby opustil Spojeneckou kontrolní komisi, které právě předsedal. Sověti oznámili, že budou kontrolovat vlaky přijíždějící z „trizonie“ (spojeneckých okupačních pásem), a zahájili tzv. malou blokádu. Koncem června (24. 6. 1948) Stalin rozhodl uzavřít všechny pozemní přístupové cesty a zahájit tak úplnou blokádu, aby byl Západní Berlín „zadušen“ (snad očekával, že Spojenci Západní Berlín opustí, je však až na hraně chápání, že si to mohl myslet). Jak známo, Američané s Brity reagovali tzv. leteckým mostem, a i když s námahou, zajistili potřebné zásobování svými letadly. Následkem Stalinova rozhod-

nutí byla nejen spojenecká ochrana Západního Berlína, ale také měnová reforma v západních zónách a jejich ekonomické propojení (v červnu 1948 byla do oběhu dána západoněmecká marka). Začalo se také připravovat svolání ústavodárného shromáždění, které by položilo základy federálnímu německému státu. To všechno byly akce, které si Stalin rozhodně nepřál.² Asi v únoru 1949 pochopil, že jeho politika neměla úspěch, takže dále nepodněcoval konfrontaci, ale zasadil se o tajná jednání, která končila 12. května 1949 postupným uvolňováním blokády, tedy jeho ústupem. Pomalu se formovaly postoje velmocí ve studené válce – Spojenci se nepokusili prorazit pozemní blokádu a Stalin nechal bez povšimnutí letecký most.

Do téže konfrontační kategorie patří i československý únor 1948, pro komunisty „vítězný“. Byl to nerovný zápas a snadné vítězství komunistů. Ti z něho dokonce dodatečně učinili mýtus všeobecné a masové podpory československé veřejnosti, jenž žije dodnes.³ Spojenci nemohli pochopit, proč Stalin takový převrat potřeboval, když Československo i se svou tehdejší vládní reprezentací plnilo všechna jeho přání bez jakýchkoli výhrad a s předstihem, navíc s demokratickou fasádou. Rozhodně si představovali, že to je začátek Stalinovy cesty na Západ a že začíná komunistická ofenziva (v Itálii i ve Francii bylo přibližně tolik komunistů jako v Československu, byli i ve vládách, ale v podřízeném postavení). Dodejme, že Stalin přidal celý seriál politických stávek proti Marshallovu plánu, které organizovali komunisté, a v Radě bezpečnosti vetoval všechny snahy, jak na půdě OSN vytvořit nějaký systém všeobecné bezpečnosti. Bezprostřední akcí Západu k překonání obav a nejistoty byl bruselský pakt ze 17. března 1948, v němž se pět států – Británie, Francie a státy Beneluxu – domluvilo

1 CHRUŠČOV, Sergej: *Nikita Chruščov – reformátor*. Vremja, Moskva 2010, s. 193.

2 Dne 1. 8. 1948 vznikla tzv. trizonie, 7. 9. 1949 Spolková republika Německo.

3 Podrobněji o těchto otázkách VEBER, Václav: *Osudové únorové dny*. NLN, Praha 2008.

na společné obraně a za potenciálního protivníka vyhlásilo Sovětský svaz (ještě v roce 1947 to podle britsko-francouzské smlouvy z Dunkerque bylo budoucí Německo). Vrcholem těchto snah pak byla Severoatlantická smlouva podepsaná 4. dubna 1949 ve Washingtonu, jejímiž signatáři bylo deset západoevropských států a USA s Kanadou, všechno akce, které Stalinovi jen kazily náladu.

KOREJSKÁ VÁLKA

Stalin však i přes zjevné neúspěchy poměrně dlouho pokračoval v konfrontační politice. Dalším jeho podobným pokusem byla korejská válka (1950–1953),⁴ což už byla konfrontace planetárních rozměrů. Korea byla od konce druhé světové války rozdělena, jih obsadili američtí vojáci (odešli v červnu 1949), na severu byli Sověti. Ti opustili Severní Koreu již v prosinci

1948, ale připravili svou zónu i Kim Ir-sena dokonaleji, když po sobě zanechali vycvičenou severokorejskou armádu, která své bojové zkušenosti získala mj. i v občanské válce v Číně (americkou armádu střídala jihokorejská policie). Jižní část země sužovalo také sociální napětí, Američany podporovaný Li Syn-man posílil postavení původně ohrožených velkostatkářů, obchodníků i podnikatelů, demokratický způsob života umožnil existenci i činnost prokomunistických skupin i Kim Ir-senových bojůvek. Stávky, demonstrace a s nimi i neklid byly na denním pořádku. Stalin ani neměl mnoho práce s tím, aby povzbudil Kim Ir-sena k aktivitě, pozval si ho do Moskvy, kam Kim přijel už s hotovým projektem vojenského útoku na Jižní Koreu. Sliboval jednoznačný úspěch, tvrdil, že občané Jižní Koreje přijmou severokorejská vojska jako osvoboditele a že jim k tomu podzem-

ní aktivita komunistických bojůvek vydatně pomůže.

Stalin řídil celou operaci s pomocí svých vlastních tajných emisarů i tajné diplomacie (podepisoval své pokyny falešnými jmény). Jeho největším problémem bylo, jak zapojit do odpovědnosti i Mao Ce-tunga, ale tak, aby z konečného úspěchu nemohl vyvozovat vlastní zásluhu či dokonce požadavky. V diplomatickém dialogu, který obvykle předbývá jakoukoli konfrontaci, se Američané opakovaně vyjádřili v tom smyslu, že v této zeměpisné oblasti nemají žádné zájmy, a tehdejší státní tajemník USA Dean Acheson v lednu 1950 dokonce odmítl závazek své země bránit Jižní Koreu. Přesto byl Stalin opatrný, když přiměl Mao Ce-tunga k podřízené spolupráci, vyslovil souhlas s útokem, ale těsně před ním hlasitě odvolal ze Severní Koreje všechny sovětské poradce, zvláště vojenské, jako by se chtěl distancovat od následných událostí.

Útok severokorejských vojsk začal 25. června 1950. Zdůvodněn byl jako preventivní úder proti agresorům z jihu (komunistická propaganda i historici toto prohlášení vyhodnotili tak, že útok vlastně zahájila Jižní Korea, což platilo za bernou minci v komunistickém světě skoro čtyřicet let). Píše se, že jihokorejský venkov, který marně očekával masivní pozemkovou reformu, Kim Ir-senova vojska vítal, pravděpodobně tomu tak opravdu bylo, ale tato argumentace sloužila především k objasnění toho, že útok Severní Koreje byl neobyčejně úspěšný – během několika týdnů dobyli severokorejští vojáci celou Jižní Koreu, až na dvě malá předmostí. O jedno z nich, Pusan, se navíc zasloužil americký generál MacArthur, který velel americkým jednotkám v Japonsku: v červenci 1950 sem poslal vojenskou pomoc včetně tankových jednotek. Mezitím horečně, i když s obvyklým pomalým rozmyslem, jed-

Generál Douglas MacArthur sleduje vylodování u Inčchon u bitevní lodi USS Mount McKinley, 15. září 1950
Foto: Wikipedia

4 Stručně o Stalinovi a korejské válce viz VEBER, Václav: *Stalin – stručný životopis*. Karolinum, Praha 1996, s. 177n. Všechny dostupné dokumenty viz RADCHENKO, Sergey – WOLFF, David: To the Summit via Proxy-Summits: New Evidence from Soviet and Chinese Archives on Mao's Long March to Moscow, 1949. In: *Cold War International History Project Bulletin*, Issue 16 (Fall 2007 – Winter 2008). Woodrow Wilson International Center for Scholars, s. 105n.

nala Rada bezpečnosti OSN o tom, jak konflikt zastavit, když výzvy k ničemu nevedly. Asi po měsíčním jednání byla Severní Korea prohlášena za agresora a členské státy OSN vyzvány k pomoci Jižní Koreji. Američané se ujali organizace vojsk OSN. Sovětský svaz toto rozhodnutí nevetoval, protože Stalin praktikoval v té době politiku prázdné židle, sovětský delegát na schůzi Rady bezpečnosti nedocházel, protože SSSR žádal okamžitou změnu na místě zástupce Číny (až do roku 1971 ji zastupoval tchajwanský delegát), ale ostatní členové Rady mu nehodlali vyhovět.

Dne 15. září 1950 se oddíly OSN pod vedením gen. MacArthura vylodily v Inčchonu, rychle postupovaly, dobyly zpět hlavní město Soul, překročily hranice (38. rovnoběžku) a blížily se k čínským hranicím, když v podstatě obsadily celou Severní Koreu. V říjnu 1950 Čína pohrozila intervencí a po výměně několika nót zahájili tzv. čínští dobrovolníci (vlastně pravidelná armáda) 27. listopadu vojenskou ofenzivu. Početně mnohonásobně převyšovali spojenecká vojska. Fronta se obrátila, oddíly

OSN ustupovaly, Číňané v lednu 1951 opět dobyli Soul, ale hned poté se stáhli za 38. rovnoběžku (příčinou zřejmě byl Stalinův pokyn). V následném období relativního klidu chtěl gen. MacArthur, jenž se nehodlal smířit s porážkou, připravit rozsáhlou odvetnou operaci, ale prezident Truman ho v dubnu 1951 odvolal. V červenci (10. 7.) 1951 byly postupně v několika hraničních vesnicích zahájeny mírové rozhovory, do historie vstoupily jako klasický příklad „žádaného neúspěchu“. Delepace se sešly 159krát, než 27. července 1953 podepsaly Pchanmundžomské příměří (pak se úkolu ukončit válku ujala komise OSN pro příměří v Koreji, ale ani ta na svých 400 zasedáních nedospěla k žádanému cíli; dohoda o příměří nikdy nebyla doplněna mírovou smlouvou a oba státy jsou prakticky dodnes ve válečném stavu). I v tomto případě můžeme konstatovat, že Stalin nakonec ustoupil, zřejmě nečekal aktivní americkou účast a nehodlal stupňovat vývoj až na pokraj vzájemné války, takže zastavil konfrontaci před prvními možnými výstřely. Nemohl však

pochopit, že Američané dávají přednost hájení demokratických hodnot před strategickými zájmy. Všeobecným důsledkem bylo rozšíření studené války do Asie, Američané začali praktikovat politiku zadržování komunismu i na asijském kontinentu. Jejich korejská aktivita pravděpodobně zabránila Mao Ce-tungovi pokračovat v tažení proti Čankajškovi i na Tchaj-wan, přiměla je ovšem také podporovat Francii v tzv. Indočíně (a možná i nasměrovala Indii k neutralitě).

Je skoro jisté, že Stalin začátkem roku 1952 usoudil, že s politikou třetí světové války (a následným vítězstvím komunismu ve světě) neobstojí a není schopen ji realizovat. Pochopil, že ve vojenských závodech (ve zbrojení) neudrží krok a soupeření mu může připravit nečekaná překvapení, včetně vnitřních nesnází a vnější porážky. V Evropě chtěl zabránit integračním tendencím a narušit NATO, nehodlal opustit tak snadno svůj „německý sen“, a protože chtěl získat čas, navrhl jednání. Dne 10. března 1952 předložil svým bývalým spojencům „mírovou“ nótu o Německu.⁵ Vlastně to byl návrh mírové smlouvy, chtěl Německo sjednocené (na základě „svobodných voleb“, ale ty sliboval např. i v Polsku), neutrální (všechna vojska měla z Německa odejít do jednoho roku, jenže Američané neměli v Evropě kam jít a museli by se vrátit domů, Sověti by se přesunuli jen o 150 kilometrů dál, do Polska). Většina formulací však byla vágní, jak měli komunisté ve zvyku (např. zákaz organizací „nepřátelských demokracií a zachování míru“), a hlavně, Spojenci Stalinovi nevěřili. Odpověděli nótou 25. března, každý sám za sebe, ale v zásadě shodnou. Podpořili sjednocení Německa, odmítli neutralitu, akceptovali svobodné volby, ale připojili další požadavky, například okamžité zavedení svobody sdružování, svobody slova apod. V podstatě dohodu odmítli, Stalin však reagoval překvapivě smířlivě. Jeho odpověď přišla 9. dubna a tak jako v dalších nótách ustupoval (na odmítavou spojeneckou

Američtí vojáci v Koreji (srpen 1950)

Foto: ČTK

5 Nejpodrobněji viz KISSINGER, Henry: *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*. Prostor, Praha 1996, s. 515n.

Davy sovětských občanů oplakávají Stalina na Rudém náměstí v Moskvě, 10. březen 1953

Foto: ČTK

nótu z 13. května odpověděl 24. května, na další z 10. července reagoval 23. srpna, až poté písemnou diskusi skončil bez jakéhokoli závěru). Někteří autoři soudí, že byl upřímný a opravdu si přál dohodu (viděl doma velké nedostatky a očekával mnohé nesnáze), ale skutečnost, že tyto diskuse načasoval na dobu brzké americké předvolební kampaně a nových prezidentských voleb, toto tvrzení relativizují – Truman, který v úřadě končil a ani se nehodlal zúčastnit nových voleb, nemohl jednání ani zahájit, natož dovést k nějakému výsledku; to musel Stalin vědět.

Koncem roku 1952 Stalin jako by odložil zahraničněpolitické záležitosti a věnoval své úsilí i zájem vnitřním poměrům státu a strany. Na říjen 1952 svolal XIX. sjezd komunistické strany. Sám na něm ani nevystoupil (kromě závěrečného slova), ale opatřet držel pevně v rukou. Na sjezdu, kde se odbyval rituál souhlasných projevů a záplavy pozdravných vystoupení, se v podstatě nic nedělo, vše se soustředilo do následných jednání, na nichž se volil ústřední výbor a hlavně vedoucí instituce. Stalin nechal nečekaně rozšířit předsednictvo (původní politbyro) na 25 členů a 11 kandidátů a jmenovat 9 sekretářů, někteří z nových členů ani nebyli ve straně všeobecně zná-

mí. Razantně z vedoucí suity vyřadil Molotova a Mikojana (už předtím Vorošilova) a hodlal spolupracovat s novými, mladšími kádry. Měl pro to legitimní vysvětlení: starší prý ztrácejí aktivitu, ubývá jim energie, nechápou nové úkoly, nemají vzdělání a už tento nedostatek nenapraví, je třeba pracovat s novými tvářemi a s jejich pomocí dát zklamané veřejnosti nové naděje. K hlavním výtkám vůči bývalým kolegům patřila malá péče o bezpečnost státu a jeho obranu proti vnitřním i vnějším zrádcům a špiónům. Opět hrozilo zatýkání a nekonečné výslechy s předem připravenými obviněními. Přelom let 1952/1953 znamenal zahájení tzv. mingrelské aféry (údajně nacionalistické úchylky v Gruzii) a šetření „zrádcovské“ činnosti moskevských lékařů, převážně židovského původu, kteří většinou pracovali ve špičkových moskevských nemocnicích. Od poloviny ledna 1953 začaly nenávistné kampaně a masová hysterie byla přede dveřmi. Rozuzlení bylo překvapivé a nečekané.

STALINŮV POHŘEB

V prvních březnových dnech Stalin vážně onemocněl, a protože se mu podařilo vytvořit kolem sebe kruh

nepřístupnosti, pomoc přišla až s velkým zpožděním a vzhledem k charakteru nemoci už ani nebyla skutečnou pomocí. Dne 5. března 1953, aniž by během několikadenní agonie promluvil, ve 21 hodin 50 minut zemřel. Byly to pro sovětskou vládnoucí elitu hektické dny. Hlavní slovo měli poslední Stalinovi oblíbenci, kteří s ním trávili v měsících přes smrti většinu nocí, aby zahrnili jeho pocit osamělosti. Byli to Berija, Malenkov, Chruščov a Bulganin, ti také rozhodovali o tom, co bude dál. Hlavní slovo ale měli Malenkov a Berija, kteří tvrdili, že oni byli Stalinem, jenž hodlal odstoupit v posjezdové době z funkcí, pověření řídit stát. Ještě za jeho života svolali zasedání rozšířeného ústředního výboru (sešlo se 5. března ve 20 hodin a trvalo do 20.40 hod.), odvolávali se na jednomyslné schválení prezidiem (ale o něm nejsou žádné dokumenty) a provedli ve skutečnosti malý státní převrat. Stalinovy nové úpravy v nejvyšších orgánech strany odvolali, znovu uvedli v život původní jedenáctičlenné prezidium (do vrcholné politiky vrátili Molotova, Mikojana i Vorošilova),⁶ Malenkov byl pověřen vedením vlády jako nový premiér a jeho prvním náměstkem se stal Berija (zároveň byl i šéfem nově sjed-

6 Složení nově zvoleného prezidia bylo následující (obvyklé abecední pořadí nebylo dodrženo, funkcionáři byli seřazeni zřejmě podle

nocného ministerstva vnitra – samostatné ministerstvo bezpečnosti bylo zrušeno?) a dalšími v téže funkci byli Kaganovič, Molotov (nově i ministr

Berija – jen krátce (sto dní) po Stalinově
nejmocnější muž v Sovětském svazu

Foto: archiv autora

zahranič) a Bulganin (též i ministr obrany), Vorošilov se stal předsedou Nejvyššího sovětu. Nejhůře dopadl Chruščov, zůstal ve stranickém aparátu jako jeden z tajemníků, zvolen byl předsedou zvláštního výboru pro organizaci Stalinova pohřbu.

STO DNÍ LAVRENTIJE BERIJI

Nemůže být pochyb o tom, že v prvních měsících po Stalinově smrti byl v sovětské politice nejviditelnější osobou Berija. Je oříškem pro historiky, aby vysvětlili jeho politické kroky – v podstatě navrhoval rozsáhlou destalinizaci a svržení Stalina z piedestalu milovaného vůdce. Věděl, že po Stalinově boku získal špatnou pověst, kolegové se ho báli, sovětská společnost ho nenáviděla a zahraniční politici na něj hleděli jako na „kravavou stvůru“. Byl asi natolik chytrý, aby usoudil, že jediná cesta k nejvyššímu mocenskému postu vede přes vlastní očistění a postupné získání podpory (i uznání) ze strany sovětských občanů, vedení vlastní komunistické strany a konečně i světového veřejného mínění. Jen tak jsou vysvětlitelné jeho překvapivé kroky.

Již v projevu na Stalinově pohřbu sliboval, že bude „pečlivě a neúnavně střežit práva“ sovětského lidu. V praxi to vypadalo tak, že předkládal jeden za druhým požadavky na rehabilitaci pronásledovaných občanů nebo propuštění z Gulagu či sovětských vězení. Již 17. března 1953 navrhl předat jednotlivé závody při Gulagu do péče příslušných ministerstev a Gulag jako

celek převést z ministerstva vnitra na ministerstvo spravedlnosti. Konečným cílem byla jeho likvidace, což byla realističtější úvaha – Gulag byl již nevykonný a hlavně v něm stále častěji propukala povstání. Dne 24. března 1953 se na prezidiu projednával jeho návrh velké amnestie, na jehož základě bylo propuštěno 1 181 264 vězňů z údajného celkového počtu 2 526 402⁸ – vědomě píšeme údajně, např. Chruščov ve svých pamětech píše, že v době Stalinovy smrti bylo v táborech a vězeních Sovětského svazu minimálně 10 milionů lidí.⁹ Začátkem dubna bylo oznámeno odmítnutí teorie lékařského spiknutí a rehabilitace i propuštění všech zatčených doktorů. Berija také inicioval vytvoření čtyř rehabilitačních komisí pro jednotlivé velké kauzy posledních měsíců, je však pravda, že v nich působili i jejich bývalí aktéři. Sám o své vůli propustil zatčené v souvislosti s tzv. mingrelskou aférou a dodatečně požádal prezidium o schválení. Petrohradský historik Boris Starkov nás informuje, že přitom většina jeho návrhů, zvláště ty, které se týkaly 30. let, byla zamítnuta a Berija byl nucen vzít je zpátky, aby se nic nedostalo na veřejnost.¹⁰ Také jeho první rozkaz podřízeným byl charakteristický: začátkem dubna 1953 jim zakázal používat při vyšetřování fyzické násilí a přikázal zničit veškeré nástroje, které se k tomu účelu využívaly.¹¹ Všechny návrhy byly spjaty s kritikou Stalinovy činnosti a odmítnutím jeho role uznávaného vůdce komunistického světa. Stalin se měl propadat v očích veřejnosti stále více do světa zločinu.

svého významu a postavení): Stalin, Malenkov, Berija, Molotov, Vorošilov, Chruščov, Bulganin, Kaganovič, Mikojan, Saburov a Pěrvuchin. CHRUŠČOV, Sergej: *Nikita Chruščov – reformátor*, s. 94.

- 7 Dlužno podotknout, že Berija byl v této funkci potvrzen – byl náměstkem premiéra/Stalina nepřetržitě od 3. 2. 1941, současně od 25. 11. 1938 do 29. 12. 1945 lidovým komisařem vnitra a od 20. 8. 1945 předsedou Zvláštního výboru pro využití atomu – rozumělo se pro atomovou bombu (první úspěšná zkouška 29. 8. 1949). SOJMA, Vasilij: *Lubjanka 1917–1991 – encyklopedija karer i sudeb*. Olma, Moskva 2011 (zde jsou biografie 205 představitelů sovětské tajné policie).
- 8 KNIGHT, Amy: *Berija. Stalinův první pobočník*. Dialog, Praha 1995, s. 215. Je pochopitelné, že odsouhlaseno bylo propuštění vězňů s nižší výměrou trestu, ale političtí vězni dostávali většinou 10 a více let, takže se na ně amnestie z velké části nevztahovala, což bylo samozřejmě následně předmětem kritiky.
- 9 CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič: *Vospominanija – vremja, ljudi, vlast. Kniga vtoraja*. Moskovskije novosti, Moskva 1999, s. 159–160.
- 10 Boris Starkov byl první, kdo přinesl tyto informace – STARKOV, Boris: *Sto dněj „Lubjanskogo maršala“*. *Rodina*, 1993, č. 11, s. 78n. a *Istočnik – dokumenty russkoj istorii*, 1993, č. 4, s. 82n.

Tím se ovšem nevyčerpávala Berijova iniciativa ve vnitřní politice. Prosazoval – spolu s Malenkovem, který byl zřejmě v prvních měsících po Stalinově smrti v jeho vleku – nejen liberalizační novinky, ale také tzv. nový kurz, který znamenal přechod moci ze stranického aparátu do rukou vlády (na ni mělo být přeneseno rozhodování i odpovědnost), razantní změny v hospodářské politice (typu podpory rozvoje spotřebního průmyslu), omezení výdajů ve vojensko-průmyslovém komplexu, velké změny v zemědělské politice (snížení daní, zvýšení výkupních cen aj.) a také důslednou snahu o postupné zvyšování životního standardu, který měl beznadějně nízkou úroveň a hlavně stagnoval nebo dokonce klesal. Podle nových prohlášení měla politika sloužit veřejnosti a lidu. Upozornit bychom ještě mohli na Berijova memoranda, kterými se posilovalo postavení místních etnických kádrů v duchu protestu proti centralizační politice Moskvy a Velkorusů. Takové kádrové změny proběhly v Gruzii, na Ukrajině a v Bělorusku. Charakteristické byly i drobné jevy, které z této politiky vyplývaly, jako např. zákaz výuky v ruštině na západoukrajinských univerzitách nebo vládní pokyn, aby se na místním plénu ÚV v Minsku dne 25. 6. četly referáty v běloruštině. Je asi nejvyšší čas naznačit, že Berija se při prosazování svých návrhů setkával se stále větším odporem (od počátku proti jeho návrhům protestoval Molotov), byly asi chvíle, kdy kritika přerůstala v nenávist vyvolanou obavami. Mezi jeho kolegy se šířilo přesvědčení, že rychlé a transparentní odhalení zločinů komunismu může mít negativní důsledky i pro ně samé a že

jeďině iniciátor této politiky zůstane z obliga. A takovou roli nechtěli Berijovi přepustit.

Ještě větší spory ve vedení státu byly spjaty se zahraniční politikou. Berija zde zřejmě navazoval na Stalinovu německou politiku, ale chtěl rozhodně ukázat Západu vstřícnější tvář. Zasazoval se i o zahájení mírových jednání v Koreji (začalo 2. dubna, Američané výzvu ochotně akceptovali), hodlal napravit i vztahy s Jugoslávií a navrhoval schůzky s Titem (později byl obviněn, že s nimi bez svolení již začal). Dne 27. května 1953 se na prezidiu projednávalo jeho memorandum *Opatření ke zlepšení politické situace v NDR*. Odhlédneme-li od podivu nad tím, kde se vzalo právo sovětského prezidia posuzovat situaci v údajně nezávislém státě, jakým byla NDR, zjistíme, že Berija důsledně pokračoval ve Stalinově cestě. NDR, jako vlastně všechny východoevropské satelitní státy, se kvůli prosazování politiky stalinismu na svém území dostala do velkých nesnází. Walter Ulbricht již na Stalinově pohřbu žádal o ekonomickou pomoc. Argumentoval tím, že od ledna 1951 do ledna 1953 uprchlo z NDR více než 450 000 lidí, Berija však prosazoval postoj, že na vině tíživé situace je „překotná výstavba socialismu“ v NDR (a event. i v jiných zemích). Body k nápravě situace, schválené na sovětském prezidiu, stojí za zaznamenání: 1. upustit od politiky násilného budování socialismu, 2. působit k vytvoření sjednoceného, demokratického a mírumilovného Německa, 3. přestat si vynucovat zakládání zemědělských družstev, 4. skoncovat s politikou vylučování soukromého kapitálu, která je předčasná, 5. učinit závažné kroky ke

zlepšení finančního systému, 6. provést významná opatření k zabezpečení občanských práv, ukončit nespravedlivé a kruté zacházení s obžalovanými při soudních procesech a revidovat případy těch, kteří jsou již ve vězení.¹¹ Ve dnech 2.–4. června 1953 byla tříčlenná delegace NDR v čele s Ulbrichtem v Moskvě na koberečku, a i když se bránili, jak se dalo, byli nuceni přijmout „Berijův dokument“, jak sami mezi sebou materiál nazývali.

Dne 10. června 1953 byly v Berlíně zveřejněny zásady nového kurzu, dlouhý seznam liberalizačních opatření, k nimž patřila i amnestie pro stovky vězňů. Týden očekávání i nejistoty vládnoucí elity byl završen neochotou východoněmeckého stranického vedení odvolat připravované desetiprocentní zvýšení pracovních norem (někdo je pravděpodobně z Moskvy podporoval). Následně 16. června vyšli v převážné části měst NDR dělníci do ulic, jen v Berlíně jich bylo více než 100 000. Protesty se brzy změnily v bouře, lidé demolovali ústředny Stasi (východoněmecké tajné policie) i stranických sekretariátů, ničili busty a plakáty, všeobecné povstání bylo skutečností. I na Braniborské bráně v Berlíně byly strženy sovětské vlajky a vyvěšeny německé. K Berlínu se přidal zbytek země, bouřili se lidé ve 272 místech. Kolem poledne 17. června sovětské okupační velení po konzultaci s Moskvou prohlásilo bouře za povstání a poslalo na demonstranty tanky, aby protestující davy rozdrtily. Stráželo se, podle úředních zpráv bylo zabito 25 lidí, ale dnešní šetření mluví o více než dvou stovkách mrtvých, ovšem zabito bylo také několik desítek německých komunistických funkcionářů, kteří se včas

11 V rozkazu ze 4. 4. 1953 mj. stálo: *Ministerstvo vnitra SSSR zjistilo, že ve vyšetřovací činnosti orgánů státní bezpečnosti se projevovalo hrubé překračování sovětských zákonů, zatýkání nevinných občanů, bezuzdná falzifikace vyšetřovacích spisů a všeobecně se využívalo i nejrůznějších způsobů mučení: kruté bití zadržených, celodenní užívání pout na rukou, a to za zády vězňů, jež v některých případech trvalo i několik měsíců, dlouhodobé nucené bdění, držení do naha vysvětlečných vězňů v ledových karcerech a podobně [...] Takovéto zvířecké „vyšetřovací metody“ vedly k tomu, že vyšetřovatelé mnohé vězně dohnali až na pokraj fyzických sil, do stavu těžké duševní deprese a v jednotlivých případech dokonce ke ztrátě lidské důstojnosti. Vyšetřovatelé – falzifikátoři takového stavu vězňů zneužívali a podstrkovali jim k podpisu předem zfabrikovaná „přiznání“ k antisovětské či špiónážní a teroristické činnosti.* ZUBOV, Andrej (ed.): *Istorija Rossii XX veka, II*. Astrel – ACT, Moskva 2009, s. 293 (překlad Libor Dvořák).

12 KNIGHT, Amy: *Berija. Stalinův první pobočník*, s. 223.

VZPOURA VE VÝCHODNÍM NĚMECKU

Od 16. června, kdy východoberlíňští dělníci povstali proti německé loutkové vládě, celé Sověty okupované Německo se ocitlo ve varu. Spolu s červnovými bouřemi v Československu tyto spontánní projevy vůle lidu ukázaly slabost komunistických režimů a sílu lidu v rostoucím odporu proti tyranům.

Vlevo: Berlínští demonstranti žádali svobodné volby — cestu ke svobodě. — Vpravo: Sovětská vlajka, stržená s Braniborské brány, skončila v plamenech.

Vlevo: Znamení potupy — komunistické plakáty — byly strženy a stánky s komunistickými tiskovinami spáleny. Vpravo: Stalinallee, kde stavební dělníci demonstrace 16. června ráno začali, se stala revolučním bojištěm na němž padla bajka o lidovosti komunistických režimů.

Leták Svobodné Evropy informující o událostech v NDR v červnu 1953

Foto: ABS

neskryli, a osmnáct sovětských vojáků v pouličních bojích. Následně bylo zatčeno přibližně 10 000 demonstrantů, z nich 1268 stanulo před soudem (z tohoto počtu bylo 319 německých občanů předáno k soudnímu řízení vojenskému soudu sovětské okupační armády, ty pak vynesly dvacet rozsudků smrti).¹³ V Moskvě okamžitě dospěli k názoru, že katastrofální následky jsou důsledkem Berijovy liberální politiky, domácí i světové veřejnosti bylo ovšem sděleno, že povstání v NDR bylo předem připra-

veno a pečlivě řízeno zpravodajskými centrály z NSR a USA.

Neměl by však vzniknout dojem, že NDR byla v nějakém výlučném postavení. Ve všech satelitních státech probíhal týž proces, liberalizace (v kultuře pak tání) všude klepala na dveře a iniciativa Berijovy skupiny zde hrála roli hybatele. Vnější projevem byly kádrové změny, prakticky hledání osob odpovědných za nahromaděné chyby a nespokojenost lidí se současným režimem. Jen v Sovětském svazu

a v ČSR se hlavní posty uvolnily, oba předáci, Stalin i Gottwald, odešli z tohoto světa přirozenou smrtí v březnu 1953. Přitom Československo jako první zareagovalo na vnitřní problémy východoevropského komunismu, dělníci i veřejnost dali najevo odpor proti provedené a v Moskvě připravené peněžní reformě, která nabyla podoby „krádeže století“. Ale sovětské vedení zvláštní jednání s československými předáky nevedlo, dávalo jim sice sérii doporučení, jak zmírnit perzekuční tlak a ukázat občanům příznivější tvář, bylo však přesvědčeno, že v ČSR žádný průlom nehrozí (Chruščov ve svých pamětech konstatoval, že se o Češích ví, že nepůjdou bojovat, že jsou díky svým dějinám přizpůsobiví).¹⁴ Všechny ostatní vládnoucí skupiny ve východní Evropě Sověti vyzývali k vyhlášení perspektivních změn, chtěli na nich úpravu původních plánů ekonomických i sociálních přeměn a někdy i kádrové změny, realizaci původních stalinistických projektů považovali za politicky nebezpečnou. Po NDR takovou schůzku na moskevském koberečku absolvovali Maďari, a to 27. a 28. 6. 1953. Právě v těchto dnech však z donucení končil svou kariéru Berija. Není tedy divu, že ohrožený maďarský vůdce Rákosi měl při obhajobě svého postavení podstatně snazší úlohu (uvidíme, že reformní křídlo v Moskvě bylo eliminováno), donucen byl prakticky jen k rozdělení funkcí prvního tajemníka komunistické strany (v Maďarsku se nazývala Maďarská strana pracujících) a premiéra vlády – sovětská strana ponechala Rákosiho ve funkci prvního tajemníka a na pozici premiéra prosadila Imre Nagye (v dubnu 1955 bylo po všem, Nagy byl odvolán pro „pravavicově oportunistickou“ úchylku). Výtky byly obligátní: pětiletka se nezdařila, produkce sice stoupala, ale rozvíjel se jednostranně jen těžký průmysl (poměr investic do těžkého a lehkého průmyslu byl 94:6), navíc neměl v zemi surovinovou základnu. Násilná kolektivizace

13 AKSJUTIN, Jurij: *Chruščovskaja „ottěpel“ i obščestvennyje nastrojennija v SSSR v 1953–1964 gg.* Rosspen, Moskva 2004, s. 42n.

14 CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič: *Vospominanija – vremja, ljudi, vlast. Kniga tretja, s. 276n.* (je to celá nevelká kapitolka o Československu).

způsobila pokles zemědělské výroby, reálné mzdy byly snižovány nucenými státními půjčkami apod. Ani po Stalinově smrti nebyla využita příležitost k nápravě, nový kurz byl sice vyhlášen, ale narazil na nepřekonatelné těžkosti.

Aniž bychom se podrobněji zaobírali poměry v jednotlivých satelitních zemích, konstatujeme, že moskevský nový kurz byl formálně nastolen všude. Po jeho přijetí v červnu 1953 v NDR následovali Rumuni, kteří ho „přijali“ v srpnu téhož roku, v září stejného roku to bylo tehdejší československé vedení (řeč byla ale jen o modifikaci politického systému), v říjnu polské vedení, v listopadu staronové maďarské vedení „korigovalo“ původně začátkem července formálně přijatý nový kurz a jako poslední se k němu přihlásilo Bulharsko, které tak učinilo na 6. sjezdu své komunistické strany na přelomu února a března 1954. Albánie tuto cestu ignorovala, původní záměr se zcela vytratil.

BERIJŮV PÁD

Bezpochyby to byla Berijova hektická činnost a snaha změnit život v Sovětském svazu, oddělit se od Stalina, provést destalinizaci, zahájit strategický ústup ve jménu praktického života a dělat politiku, která bude usilovat o všeobecný souhlas, co vedlo k jeho pádu. Kolegům vadily hlavně rehabilitace občanů i komunistů perzekvovaných ve 30. letech; báli se, aby proud vyšetřování nesmetl i je. Byl to Chruščov, kdo využil východoněmeckého povstání k rychlému seskupení celého vedení proti Berijovi. Svou iniciativou se v pamětech ani netají, naopak ji vydává za velké státnické umění. Z textu je navýsost zřejmé, že se obdivuje a chválí, tvrdí dokonce, že zachránil zemi před nepředvídatelnou katastrofou.¹⁵ Berija podle něj hodlal dobýt moc na základě důvěry, o kterou usiloval, a hned poté se vrátit ke stalinskému systému a nastolit krutý útlak. První na řadě by byl tým bývalých Stalinových spolupracovní-

ků - tak přečetl dějinnou zkušenost komunistické strany v Rusku.

Bylo to pouhých devět dní, do kterých soustředil tuto svou tajnou činnost, na 26. června 1953 bylo svoláno předsednictvo strany. Nejdříve se mu údajně podařilo získat Bulganina (rychle si rozuměli), pak Malenkova, což už bylo mnohem náročnější, ale prý ho stačilo izolovat od Beriji a vytrvale ho přemlouvat, a poté získal Molotova, jemuž podkuřoval pro jeho státnické schopnosti v zahraniční politice a sliboval mu být oporou v jeho aktivitě. Pak už si s Malenkovem rozdělili práci, Chruščov získal Saburova a Malenkov Pěrvuchina. Vorošilov a Kaganovič se přidali až na poslední chvíli, asi když zjistili, kde je převaha moci, a tedy i úspěch, jen Mikojan, jemuž si Chruščov netroufal říci, že se připravuje spiknutí, hájil Beriju do poslední chvíle. Cílem spiknutí bylo vyhnat Beriju z předsednictva, zatknout ho a soudit. Problém spočíval v tom, že Berija byl ministrem vnitra, a tedy nadřízeným velké skupiny vojsk, staral se o bezpečnost státních orgánů, tedy i předsednictva, a všude byli jeho lidé. Přehlédnout nebylo možné ani to, že většina jeho aktivit byla i u veřejnosti přijímána s porozuměním, zvláště u nerských politiků získával kladné body.

Chruščov asi s Bulganinem dohodl, že jako realizační sílu využijí armádu, v níž měl Chruščov z druhé světové války velké množství známých (víme, že fungoval jako spojka mezi nejvyšší generalitou a stalinským ústředím v Moskvě) a mnoho generálů mu vděčilo za úspěšnou přímluvu. Udivuje však riskantnost celé operace, krátkost času na její přípravu a diletantství, které kupodivu prošlo. Až ráno 26. června 1953 v 9 hodin volal Chruščov gen. Moskalenkovi, tehdy veliteli moskevské protivzdušné obrany (podle Moskalenkova pozdějšího svědectví nebyl první, dva generálové, mj. maršál Vasilevskij, tuto mimořádnou žádost odmítli splnit), jehož si vybral jako oporu svého převratu, a požádal ho, aby určil čtyři své nejspolehlivější muže ke

splnění zvláštního úkolu. Příliš času nedostal, hned poté, co vyslovil svůj souhlas, mu volal Bulganin, tehdy ministr obrany, aby se s vybranými a ozbrojenými důstojníky ihned dostavil na jeho ministerstvo. Moskalenko vybral jednoho z dostupných kolegů, genmjr. P. Batického, tehdy náčelníka štábu vzdušných sil, a tři své podřízené, politruka plk. I. Zuba, náčelníka svého štábu genmjr. A. Baskova a důstojníka pro zvláštní operace mjr. V. Jofereva. Tato pětice se až u Bulganina dozvěděla, že jejich úkolem bude zatknout Beriju na zasedání předsednictva. Asi se vylekali a výsledkem krátké diskuse byl požadavek nutného zvýšení počtu vojáků. Ihned se dohodli, že přiberou z přítomných Bulganinova náměstka maršála Žukova, náměstky šéfa hlavní politické správy (tedy politruky) L. Brežněva a S. Šatilova, velitele dělostřelectva M. Nedělina a velitele tankové divize A. Getmana, nakonec připojili ještě člena vojenské rady moskevského okruhu genplk. A. Pronina. Víc jich ani být nemohlo, protože na cestu do Kremlu měli k dispozici jen dvě auta, Žukovovo a Bulganinovo, kteří všechny jmenované provedli hlídkujícími strážemi. Nová skupina šesti vojáků neměla zbraně, Bulganin dal svou pistoli Brežněvovi a doprovodil je. Brzy po 11 hod. přijeli do Kremlu. Skončili v předpokojí Malenkovovy pracovny, kde mělo od 12 hodiny zasedat prezidium. Údajně za nimi přišli Chruščov s Bulganinem, aby je instruovali - měli čekat na zvonek ze zasedání a po zvonění ozbrojeni vstoupit do zasedací místnosti a zatknout Beriju. Vysvětlili jim, že jde o mimořádnou činnost ve prospěch strany a vlasti, za niž budou odměněni (v prosinci 1953 byli ozbrojení účastníci navrženi na udělení titulu Hrdina SSSR, ale asi na Moskalenkův podnět ho odmítli), že Berija se projevil jako nepřítel lidu, připravoval převrat a s ním nové kolo jatek apod.

Co se dělo na zasedání, přesně nevíme, protože zápis, pokud se vůbec dělal, se nenašel. K dispozici tak jsou jen vzpomínky účastníků, hlavně

15 Tamtéž, *Kniga vtoraja*, s. 159n.

Vítězné poststalinské kolektivní vedení SSSR, z něhož se postupně vyvíjel Chruščov (zleva Žukov, Chruščov, Bulganin, Kaganovič, Malenkov, Molotov, Mikojan)
Foto: archiv autora

Chruščova,¹⁶ ale protože existuje několik verzí, lišících se v detailech, musíme průběh jen odhadovat. Malenkov prý byl tak vystrašený, že sotva mohl mluvit, ač byl předsedajícím celého zasedání, hlavní slovo měl Chruščov, který hned v úvodním vystoupení, kdy se hovořilo o programu zasedání, obvinil Beriju ze všech možných hříchů jako bývalého agenta britských tajných služeb (z doby těsně po první světové válce) a z přípravy převratu po Stalinově smrti, vyhocoval argumenty do smrtelné obžaloby typu „chtěl nás všechny zatknout a postavit na popraviště, aby mohl vládnout sám“ apod. Po něm údajně mluvili Bulganin, pak Molotov, a protože bylo zvykem, aby se vyjádřili všichni přítomní, zřejmě promluvili i další, ale o jejich vystoupení Chruščov jen neadresně uvádí, že byla méně rozhodná. Jen Mikojan údajně Beriju hájil pro jeho pracovitost a výkonnost a nesouhlasil s Chruščovovým návrhem vyloučit ho ze všech orgánů i ze strany. Berija byl jistě zaskočen (nedostal své pověsti všemocného policajta), takový průběh rozhodně nečekal, zprvu jed-

nání svými poznámkami zlehčoval (např. *Co to plácáš, Nikito?* apod.), ale postupně i on propadal strachu, jak to skončí. Zdá se, že nedostal slovo, aby se hájil (alespoň se o tom nikdo nezmiňuje). Asi po hodině jednání se mělo hlasovat, zda Beriju vyloučit ze strany a zatknout. Malenkov zcela ztratil rozvahu a místo hlasování zmáčkl zvonek do vedlejší místnosti (nebo to bylo domluveno a vůbec se nehlasovalo pro nejistý výsledek?) a na zasedání vtrhla šestice ozbrojených důstojníků s pistolemi v rukou (Moskalenkovi lidé a Žukov, který vzal pistoli Brežněvovi). Moskalenko směrem k Berijovi zakřičel *Ruce vzhůru!* a Žukov ho začal ihned prohledávat, aby ho mohl odvést z místnosti. Plk. Zub, jeden z přítomných, později dosvědčil, že evidentně jen čtyři členové prezidia (Chruščov, Malenkov, Bulganin a Molotov) byli informováni, ostatní o akci neměli ani tušení a při příchodu ozbrojených vojáků vyskočili ze svých křesel a Žukov je musel uklidnit, že jde jen o Beriju.¹⁷ Toho odvedli do předpokoje Malenkovy pracovny, kde ho hlídali ozbrojení vojáci, a zbytek neozbrojených

účastníků zaujal postavení u vstupních dveří s povinností nikoho nepustit dovnitř (mj. i Brežněv si tak vystál svou budoucí kariéru). Až v pozdních večerních hodinách Beriju převezli na Moskalenkovo velitelství a umístili ho do vojenského vězení, odkud již nevyšel. Jako vězeň zde pobýval celý půlrok, vyslýchán v pravidelných intervalech a v noci novým prokurátorem Romanem Ruděnkem a samotným Moskalenkem. V prosinci 1953 rozhodl Chruščov, že je vhodné celou záležitost ukončit, a Berija byl v procesu konaném ve dnech 16.-23. prosince 1953 vojenským soudem za předsednictví maršála Koněva¹⁸ odsouzen spolu s několika svými spolupracovníky z ministerstva vnitra k trestu smrti a okamžitě popraven.¹⁹ Proces byl neveřejný a vedení strany a státu ho sledovalo prostřednictvím uzavřeného a omezeného rozhlasového vysílání, protože měli starost, jestli Berija nebude nepatřičně mluvit a útočit proti nim. Ten však byl jako beránek, kál se, přiznával chyby a prosil o milost, předáci mu však ani náhodou neohlali vyhovět. Byl to proces jako za stalinských

16 Všechny dosažitelné dokumenty byly soustředěny v publikaci NEKRASSOW, Vladimir F. (ed.): *Berija. Henker in Stalins Diensten. Ende einer Karriere*. Bechtermünz Verlag, Eltville 1997.

17 Plk. Zub píše doslova: *Kromě Bulganina, Malenkova, Molotova a především Chruščova ostatní o zatčení nevěděli, nebo ho nečekali*. BURLACKIJ, Fedor: *Nikita Chruščov*. Ripol Klasik, Moskva 2003, s. 22.

18 Porota ovšem nebyla doslova vojenská, jak se obvykle traduje, ale spíše politická, tvořili jí předseda maršál Koněv a členové Moskalenko (povýšil za zásluhy na velitele moskevského vojenského okruhu), N. Švernik (předseda všesvazových odborů), E. Zejdin (první místopředseda Nejvyššího soudu), N. Michailov (tajemník moskevského oblastního výboru strany), A. Gromov (předseda moskevského městského soudu), K. Luněv (první náměstek ministra vnitra) a M. Kučava (předseda gruzínských odborů). I v rozporu se všemi stalinskými právními normami byl Moskalenko zároveň vyšetřovatelem i soudcem.

19 CHRUŠČOV, Sergej: *Nikita Chruščov – reformátor*, na s. 126 píše: ... *Čest zastřelit ho byla poskytnuta gen. Batickému, který ho zastřelil jednou ranou*.

časů, důkazem bylo Berijovo přiznání k činům, které prokazatelně ani nemohl spáchat. S jeho zatčením bylo spjato obvyklé rozsáhlé zatýkání jeho bývalých spolupracovníků, včetně rodiny, některé z nich lákali, aby na bývalého šéfa donášeli, a oni to také učinili. Přeběhli i jeho náměstci Ivan Alexandrovič Serov a Sergej Nikiforovič Kruglov, kteří jistě byli pro Chruščova velmi užiteční, oceňil je za to vysokými funkcemi, i když dočasně (Serov se stal šéfem KGB a jeho kariéru nechtěně ukončili v roce 1958 Britové, kteří ho nepustili do země při Chruščovově oficiální návštěvě jako člena jeho delegace, oprávněně ho obviňovali z válečných zločinů).

Chruščov si byl ovšem vědom toho, že palácový převrat musí doplnit další akce, která Beriju odsoudí. Této povinnosti se hodlal zhostit na tajném zasedání ústředního výboru, na tzv. plénu, jehož se zúčastnilo 216 členů a kandidátů tohoto orgánu a které se konalo od 2. do 7. července 1953. Výstupem zasedání nebyl veřejný protokol (ten byl přísně tajný a v SSSR byl v úplnosti zveřejněn až v roce 1999²⁰), ale tajný dopis stranickým organizacím, v němž byly vypočítány Berijovy hříchy. Stručně: v úvodu se psalo, že byl agent mezinárodního imperialismu a provinil se tím, že a) usiloval o vzrůst moci diskreditací

svých kolegů ve vedení strany i státu, b) chtěl nadřadit ministerstvo vnitra straně, c) nařídil ministerstvu vnitra, aby bez vědomí strany padělo kádrové materiály některých členů strany, d) rozněcoval nevráživost a nepřátelství mezi různými etniky Sovětského svazu, e) snažil se svést NDR z cesty k socialismu a proměnit ji v buržoazní stát, f) pokoušel se navázat osobní spojení s Titem a Rankovičem v Jugoslávii, g) v roce 1919 sloužil jako špion ve výzvědné službě, což skrýval.²¹ Je možná zajímavé, že výsledky vyšetřování vedeného s cílem dosáhnout přiznání vybraných lidí k tomu, že z Berijova pověření připravovali převrat, nakonec do série obvinění nebyly zahrnuty. Zasedání bylo dlouhé, slovo dostali i bývalí Berijovi spolupracovníci, mnozí z nich se snažili chytit vtr a jít s proudem, proti Berijovi, který samozřejmě nebyl přítomen, mluvili i jeho bývalí náměstci Serov a Kruglov, hlasování bylo jednomyslné. Nikdo se nepídil po důkazech. Chruščov uvádí, že jemu stačila intuice a že dávno věděl, že Berija je „bestie“, kterou je třeba sprovodit ze světa. Pro pořádek píše, že chtěli takové důkazy shromáždit, ale po Berijově smrti už to bylo zbytečné. Znamená to, že Chruščov byl dobrým Stalinovým žákem a že se od něho leccos naučil. Potvrdilo se

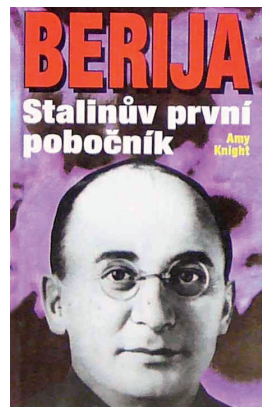
také, co jistě předpokládali spiklenci, že ústřední výbor je poddajná skupina lidí, vycvičená v nejlepších tradicích stalinové poslušnosti.

Upozorníme ještě, že v literatuře jsou zaznamenány i jiné verze pokusu o politický převrat. Žukovovův životopisec Karpov nás seznamuje se „svědectvím“ Dmitrije Suchanova, tehdy Malenkova sekretáře, že původně převrat na 26. června připravovali ve shodě Berija, Chruščov a Bulganin, ale Malenkov se to dozvěděl a zavolal si Chruščova a Bulganina k rozhovoru a přinutil je přidat se na jeho stranu. Prý oba souhlasili, vyzvali vybrané vojáky k provedení akce a na zasedání, které se nemohlo shodnout (proti zatýkání v nejvyšších řadách byli prý Molotov, Kaganovič i Vorošilov), Malenkov náhle zavolal vojáky a ti zatkli Beriju. Žukov prý chtěl zatknout Chruščova i Bulganina, ale Malenkov ho zastavil.²² Většina autorů tuto verzi ani necituje (právě tak jako tvrzení Berijova syna Serga, že se žádné zasedání nekonalo a jeho otec byl zatčen doma a okamžitě zastřelen, prý i výslechové protokoly jsou falza²³), Chruščovovo vyprávění, několikrát opakované a vždy plně emoci („Dnes vám řeknu plnou pravdu“), je bráno jako věrohodnější.

Mohlo by se tedy zdát, že všechny otazníky kolem palácového převratu

Obálky knih citovaných v textu

20 Lavrentij Berija, 1953 – stěnoграмма ijul'skogo plenuma CK KPSS i drugije dokumenty. Meždunarodnyj fond Dėmokratija, Moskva 1999.

21 KNIGHT, Amy: Berija. Stalinův první pobočník, s. 245.

22 KARPOV, Vladimír V.: Maršál Žukov – jeho spolubojovníci a soupeři ve válce i v míru. Ottovo nakladatelství, Praha 2012, s. 593.

23 Podobné je i svědectví A. Vedenina, doktora technických věd (Nedělja, 1997, č. 22). Autor tvrdí, že byl v letech 1952–1953 na učilišti MV

z června 1953 jsou pryč, ale není tomu tak. Nikde se nepřipomíná, že někdo musel organizovat zázemí, vyměnit v průběhu hodinového zasedání Berijovu ochranku celého Kremle za vojenské hlídky, navelet do Moskvy vojenské jednotky, které obsadily Kremle a strategická místa ve městě (podle zahraničních zpravodajů se náhle ve městě objevily četné vojenské hlídky, které jen procházely ulicemi) a dbát na veřejný pořádek. Nic nevadilo, že běžní občané neměli ani tušení, že Chruščov vykročil na cestu za svým snem stát se vůdcem státu, strany a celé země. Jeho hlas byl stále silnější, byl ostrý a rozhodný, hrubý ve slovech i v činech a jeho případní oponenti postupně svá vystoupení omezovali, až umkli docela. Bylo jen vyvrcholením jeho snahy, když na zářijovém plénu ÚV KSSS roku 1953 ho Malenkov navrhl do funkce prvního tajemníka. Byla mu tak svěřena strana (a s ní i stranický aparát) a netrvalo dlouho a získal i post vůdce státu.

ZMAŘENÉ NADĚJE

Komunismus v Evropě byl stále více izolován, v době vrcholného stalinismu téměř neprodyšně. Železná opona byla skutečností, ale občané jednotlivých komunistických států byli odděleni i od sebe navzájem, odejít ze země bylo trestným činem. Společnost kornatěla, žila ve lži, ve strachu i v nekonečných obavách, stále častěji však lidé na veřejnosti z donucení jákali nad „výdobytky“ svých režimů, což je ponižovalo. Každé, jen zdánlivé povolení šroubů vítali až s přemrštěnými nadějemi.

Není žádnou zvláštností, že vládní hry, přesněji boje o moc, umožňují občanské společnosti volněji dýchat. Politici se přece jen snaží o populární prohlášení, navzájem se urážejí a obviňují z různých hříchů a mezi lidmi vzniká dojem možného svobodnějšího

Vítězný Chruščov na přátelské návštěvě v Plzni (uprostřed s kloboukem na hlavě, po jeho pravé ruce Antonín Novotný)
Foto: ČTK

chování. Soudí se obecně, že období strachu a skrývání názorů již musí skončit. V létě 1953 se v Sovětském svazu – a následně i v ostatních satelitních státech východní Evropy – objevily první vlny svobodného počínání.

Období tání však bylo jen zábleskem a s konsolidací moci se poměry rychle vracely do starých kolejí. Norman Davies píše, že poté, co byl odstraněn Berija, mohlo kolektivní vedení jeho spolupracovníků-vrahů oklestit pravomoci NKVD – nyní přetvořeného na KGB. Diktátorské mašinérie se však ani nedotkli.

Zmírnili ovzduší strachu, ale nezavedli žádnou větší míru demokratizace nebo liberalizace. Sovětský systém si zachoval svůj totalitní charakter. Za tři roky nahradila kolektivní vedení osobní nadvláda Nikity Chruščova.²⁴

Rok 1953 tak přinesl občanům komunistického světa postupně naděje, rozčarování, roztrpčení a nakonec zklamání. Zůstali i nadále sevřeni v komunistickém totalitním státě, vystaveni ztrátě svých svobod i práv. Ukázalo se, že zatím nemají dost vlastních sil na změnu poměrů. pd

a Nikolaj Korotkov, zástupce tehdejšího šéfa Kruglova, jim vozil agenturní zprávy o protistátní Berijově aktivitě. Bylo připravováno několik variant, jak zlikvidovat Beriju (např. automobilová havárie apod.), nakonec 26. 6. 1953 v 8 hod. se údajně rozhodlo o jeho zatčení. Připravená jednotka obsadila jeho bydliště kolem 10 hod. a po krátké přestřelce bylo po všem, na místě zemřeli Berija a dva jeho bodyguardi. Chruščov si poté údajně Berijovo odstranění přivlastnil. Viz BALANDIN, Rudolf: *Malenkov - tretij vožd strany sovetov*. Veče, Moskva 2007, s. 165.

24 DAVIES, Norman: *Evropa - dějiny jednoho kontinentu*. Prostor - Knižní klub, Praha 2000, s. 1102.